

Omkring billedmaterialet i »Ripæ Cimbricæ«

Af Thomas W. Lassen

I de sydvestjyske museers årsskrift *Mark og Montre* for 1976 berettes om genopdagelsen af to små, grave-rede kobberplader, der utvivlsomt er afklip af trykpladen for den kobberstukne byplan af Ribe fra ca. 1675, der hører til Peder Hansen Resen's berømte *Atlas Danicus* (1). Forskningsbibliotekar Ib Rønne Kejlbo sætter i artiklen ituklipningen af trykpladen i forbindelse med illustreringen af Peder Terpager's *Ripæ Cimbricæ*, der efter så tragisk at være gået tabt, rekonstrueredes og blev trykt 1736. Denne antagelse skal ingenlunde imødegås, men i det følgende søges uddybet med nogle betragtninger over billedmaterialet i Terpager's værk og forholdet til Resen's atlas.

De to omtalte afklip, der findes i *Den antikvariske Samling* i Ribe, og hvis motiv er Domkapitlets store og lille segl (2), har dog ikke fundet anvendelse i *Ripæ Cimbricæ*. Derimod findes heri to andre seglgengivelser, visende Domkapitlets ældste segl og Helligånds-husets ligeledes spidsovale segl (3), der ganske givet er trykt med lignende brudstykker af Resen's kobberstiksplade.

Også titelkobberet i *Ripæ Cimbricæ*, placeret overfor titelbladet, viser stor afhængighed af Resen's byplan, sådan som vi kender denne gennem forskellige aftegninger (4). I dag eksisterer ikke noget kendt aftryk af Resen-kobberstikket i sin helhed; men aftegningernes store ensartethed og ikke mindst ligheden

med *Atlas Danicus*'s øvrige kobberstukne byplaner godtgør, at der i sin tid også er blevet lavet aftryk af Ribe-pladen, før denne blev klippet i småstykker. Efter alt at dømme er der dog ikke tale om, at trykpladen til titelkobberet i *Ripæ Cimbricæ* er en del af midterpartiet af den originale Resen-plade. Formentlig er der til illustration af bymidten blevet fremstillet en ny trykplade, hvorpå der forneden er vedføjet et prospekt af byen set fra nord-øst, gående tilbage på Braunius' prospekt fra 1590'erne.

Ud over titelkobberet gælder det også for dele af det øvrige billedmateriale i *Ripæ Cimbricæ*, at det er antaget at skulle være kopieret efter illustrationerne til Ribe-delen af Resen's *Atlas Danicus*. Omend dette synspunkt nok aldrig har været fremført på tryk, har det tydeligvis været rådende, bl.a. ved udvælgelsen af illustrationer til værker som f.eks. *Ribe Bys Historie 1660-1730*, hvor der er gengivet et par tegninger hentet fra *Atlas Danicus*.

Overleveringshistorien for Resen's atlas er lang og indviklet, og den skal ikke forsøges genfortalt her (5), men et par holdepunkter er nødvendige for forståelsen af sammenhængen med billedmaterialet i Terpager's *Ripæ Cimbricæ*. For størstedelen er teksten til *Atlas Danicus* forblevet utrykt, og af originalmaterialet til det planlagte topografiske storværk, der fra 1660'erne indsamledes og bearbejdedes af Resen til hans død

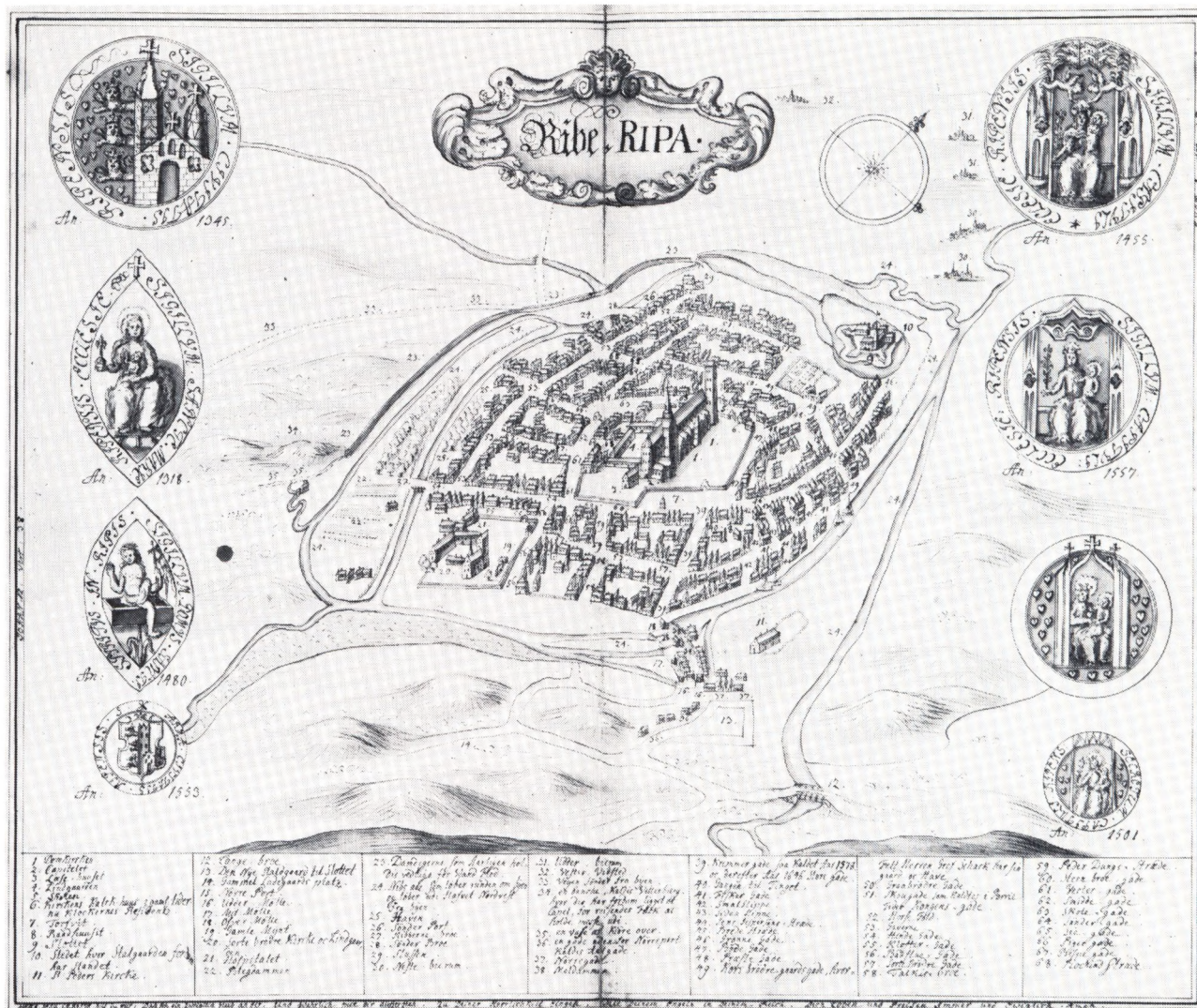


Fig. 1. Byplan af Ribe efter Resen's Atlas Danicus. Laveret pennenetegnig i Det kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling (Uldall 186 Folio, bd. VI). En del af byplanerne, som Laurids de Thurah lod aftegne til sin Resen-afskrift, er

signeret Otto de Willars, og flere er i kanten forsynet med Bibelske skriftsteder. Formentlig er også Ribe-tegningen kopieret af søofficeren Christian Otto Willars (1714-58), søn af maleren Otto de Willarts (1662-1722).

1688, findes kun ganske lidt bevaret; – for Ribes vedkommende endog slet intet.

Det som i daglig tale opfattes som Resen's atlas, og hvorfra de ovennævnte illustrationer er hentet, er manuskriptet Uldall 186 Folio, der findes i Det kongelige Biblioteks Håndskriftafdeling (i det følgende kaldet Uldall-kopien). De tilsammen syv bind svarer i hovedsagen til en redigering af Resen's originalmateriale, foretaget 1684-88 af præsten Johan Brunsmann i samarbejde med Resen. I den form manuskriptet er bevaret, er der tale om en afskrift og kompilering, som arkitekten Laurids de Thurah ved midten af 1700-tallet foranstaltede med udgivelse for øje.

Ribe-delen findes i Uldall-kopiens bind VI, og beskrivelsen er ledsaget af en halv snes indklæbede tegninger, der har meget stor lighed med illustrationerne i Ripæ Cimbricæ, men som til gengæld klart skiller sig ud fra det øvrige billedmateriale i Uldall-kopien. De indklæbede tegninger er for Uldall-kopien som helhed hovedsagelig aftegninger efter de små træsnitsillustrationer, som Resen planlagde at lade sit atlas pryde med, og som sådanne dateres forlæggene almindeligvis til 1670'erne.

Enkelte undtagelser fra denne praksis forekommer dog. Således findes der i afsnittet om Roskilde Domkirke et antal indklæbede kobberstik, som ikke er originale Resen-illustrationer, men derimod stammer fra Thurah's egen Den Danske Vitruvius (6). Tilsvarende synes Thurah at have ladet aftegne en stor del af kobberstikkene i Terpager's Ripæ Cimbricæ, for at benytte disse som illustrationer i sin Resen-afskrift (7).

Foruden Uldall-kopien eksisterer endnu en redaktion af Resen's atlas, der har interesse i denne sammenhæng. Det drejer sig om en i original bevaret, forkortet bearbejdning på tre bind, udarbejdet 1688-

92 af teologen Christen Nielsen Aarslev, på foranledning af Resen's enke. Andet bind heraf findes på Arnamagnæanske Institut (AM 360 Folio) og indeholder bl.a. beskrivelsen af Ribe. Aarslev-redaktionen har i teksten indklæbet aftryk af de originale Resen-træsnit, men heraf findes kun to i tilknytning til Ribe-beskrivelsen: Ivar Munk's pragtfulde gravsten i Domkirken (se fig. 2) og den bemærkelsesværdige Rådmandsstob (8).

En håndskreven »Fortegnelse paa de smaa Træplader som findes udi Resenii Atlante Tom. Secundo« fra beg. af 1700-tallet i Det kgl. Bibliotek (Rostgaard 21 Folio), viser stor overensstemmelse med antallet og rækkefølgen af de indklæbede tegninger i Uldall-kopien, men også her anføres blot de nævnte to træsnit i Ribe-afsnittet.

Formentlig er der altså tale om, at der kun eksisterer to originale Resen-træsnit hørende til Atlas Danicus' Ribe-beskrivelse. Det øvrige billedmateriale, som det forefindes i Uldall-kopien, er som ovenomtalt aftegninger efter kobberstikkene i Terpager's Ripæ Cimbricæ fra 1736. Billedmaterialet i Ripæ Cimbricæ er således af stor selvstændig værdi, og det er derfor også af interesse at søge en nærmere datering for kobberstikkenes tilblivelse.

Af samtlige 28 kobberstik i Terpager's værk er kun et enkelt signeret, nemlig stikket side 348, der gengiver et gammelt maleri, som efter beretningen i Ripæ Cimbricæ tidligere fandtes i Kapitelhuset (se fig. 4) (10). Kobberstikket er signeret Hubert Schaten, hvilket giver en datering, der overraskende nok – udgivesåret taget i betragtning – ligger i det foregående århundrede, idet Schaten døde 1697.

Om kobberstikkeren Hubert Schaten hedder det i øvrigt i Weilbach's Kunstnerleksikon, at han »antagelig har hjulpet P. Storm med nogle af de smaa Stik,

der senere blev anvendt i Terpagers Ripæ Cimbricæ«. Også den nævnte Peder Hansen Storm (1668-1742) er omtalt hos Weilbach, hvor det hedder, at »af Fortalen

til Peder Terpagers Ripæ Cimbricæ (1736) fremgaar det, at Storm, der var Sognepræst i Egtved og Ødsted fra 1696, Provst fra 1710 og blev Magister 1718, har

Fig. 2 Træsnit af Ivar Munk's ligsten til Resen's Atlas, efter original i Det kgl. Bibliotek, og kobberstikket af samme gravsten, som det findes i Ripæ Cimbricæ side 325. Ved sammenligning med aftegningen i Uldall-kopien af Atlas Danicus er det tydeligt at forlægget har været Terpager's stik og ikke det originale Resen-træsnit.



FIGVRÆ SEV LAMINÆ ÆNEÆ, Raaber-Plader.

Insignia Civitatis Ripensis	21	Maria cum puerulo bifronte	334
Facies prima turris majoris	348	Insignia Templi D. Catharinæ	369
Janua Rat. Hovet Doreu	304	Sigillum Hospitalis Ripensis	527
Monumentum f. Cippus Iv. Munch	325	Fred. I. Moneta nova Rip.	697
Georgius cum dracone pugnans	336	Fred. I. Electus Rex Dacie. 1524.	699
Christophorus Magnus	340	Fred. I. Mome. Nova Rip. 1524. Tres	
Secretum Burgenfium de Ripen	593	leones cum trabibus	700
Sigillum Civitatis Ripensis	592	Fredericus Rex Dan. Moneta No-	
Sigillum & Arma Civit. Rip. 1553	ib.	va Ripensis. 1525.	701
Sigillum domus S. Spiritus in Ripis	523	Christiani D. G. Electus Rex Daci	
Sigill. Monasterii S. Nicolai Ripis	413	Mon. Nova Rip. 35.	702
Sigillum Prioris S. Nicolai Ripis	ibid.	Christiani D. G. Rex Dacie & N.	
Sig. de Convivio S. Canuti de Ripa	431	Moneta Nova Rip. 36.	ibid.
Sig. Ecclesiæ Mariæ Ripensis	71	Christiani D. G. Rex Dan. & N. Mo-	
Insignia Cap. & Templi D. Mariæ	72	neta Nova Rip. 36.	703

Fig. 3. På side 751 i *Ripæ Cimbricæ* er aftrykt denne fortegnelse over kobberstikkene med sidehenvisninger. En lignende summarisk oversigt findes i den subskriptionsindbydelse til værket, som bogtrykkeren David Korte i Flensborg udsendte 1734 (9).

udført Illustrationerne... Da Hubert Schaten har signeret det lille Stik af Ribe Domkirke, er der Mulighed for, at Storm i sin Ungdom har lært Kobberstikkunsten af ham«.

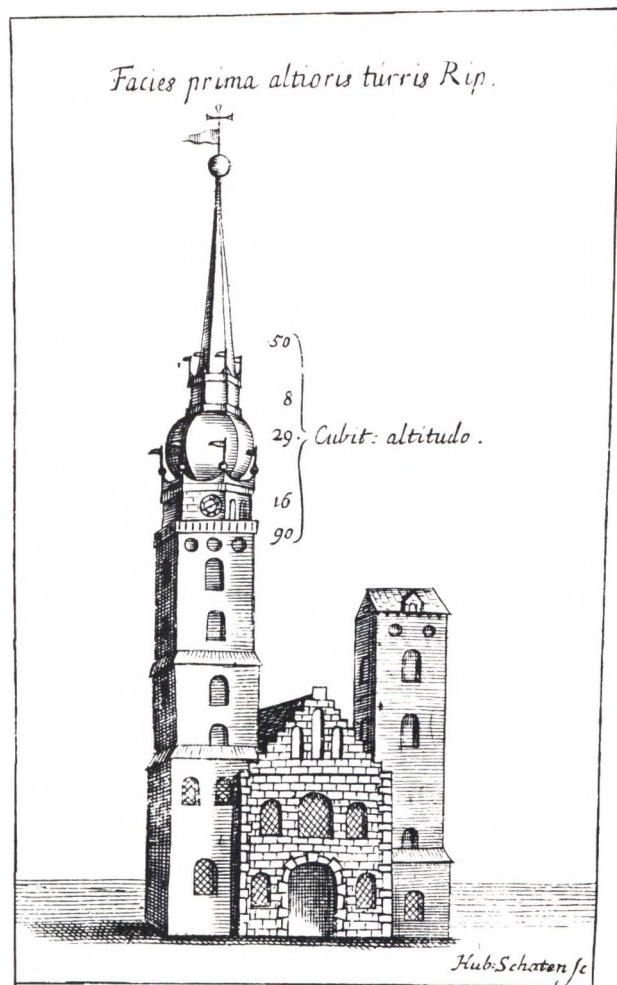
Denne udlægning af fortalen i *Ripæ Cimbricæ* er dog ikke helt i overensstemmelse med tekstens ordlyd, da Peder Storm i slutningen af Terpager's præfatio omtales som følger:

»Mag. Petrus Storm, nunc Pastor Egtvadensis & Præpositus Nomarchiæ Jerlof Slagensis, qui omnes insculptas icones felici penicillo vel calamo delineavit«. Nemlig: »Magister Peder Storm, nu præst i Egtved og herredsprovst i Jerlev og Slavs, som har tegnet alle de stukne billeder med lykkelig pensel eller pen« – altså med heldigt udfald.

Hvorvidt den indskudte sætning begyndende med nunc kan tages som udtryk for, at tegningerne er udført før Peder Storm 1696 blev sognepræst i Egtved, kan ikke afgøres. Det eneste sikre i Terpager's ord er nok, at forlæggene for kobberstikkene er udført på et tidspunkt, der ligger forholdsvis lang tid før 1736.

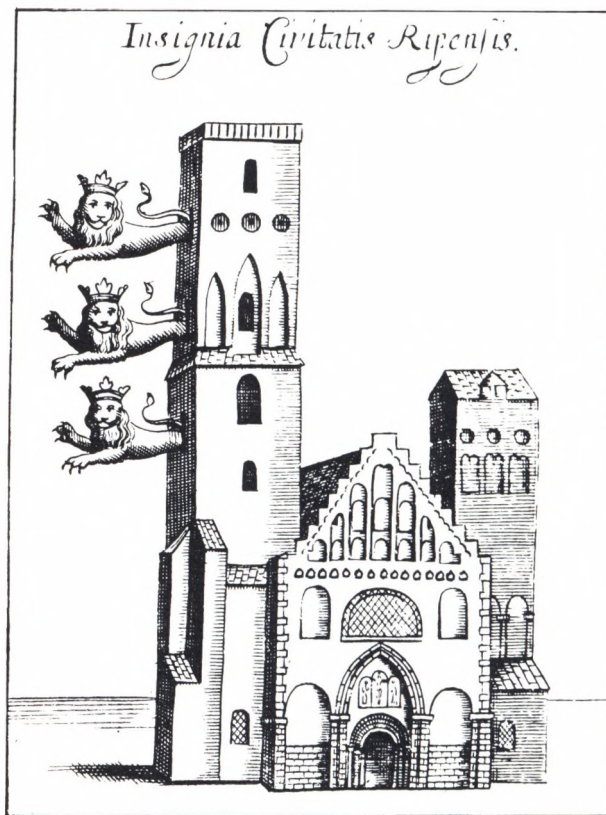
Ud fra fortalens tavshed om problemet synes det

Fig. 4. Det eneste signerede kobberstik i *Ripæ Cimbricæ* er denne gengivelse af et aldrig udført projekt til restaurering af Domkirkens store tårn. (*Ripæ Cimbricæ* side 348.)



desuden at fremgå, at der ikke har været tale om nyfremstilling af illustrationsmaterialet til *Ripæ Cimbricæ*, som tilfældet var med manuskriptet, efter at dette i sin første udformning var gået til grunde ved branden i København 1728. Forklaringen er sikkert den, at kun det tryklare manuskript – »*Manuscriptum typis maturum*«, som det hedder i fortalen – i 1726 blev sendt

Fig. 5. Kobberstikket af Ribe bys våben, som findes gengivet i *Ripæ Cimbricæ* side 21, er tidligere benyttet af Terpager som titelvignet i hans bog *Inscriptiones Ripenses* fra 1702 og ligeledes på titelbladet til *Appendix Inscriptionum Ripensium* 1714.



til København for at opnå censurens tilladelse til trykning, uden at kobberpladerne medsendtes; – men vel nok vedlagt aftryk af disse. Muligvis har det således altid været planen, at Terpager's værk skulle trykkes i Flensborg – som det skete 1736 – eller andetsteds uden for hovedstaden.

Foruden det af Hubert Schaten signerede stik giver endnu et af kobberstikkene i Ripæ Cimbricæ et fingerpeg om billedmaterialets ælde; nemlig stikket side 21, der allerede 1702 er benyttet i en af Terpager's bøger og også forekommer 1714 (jfr. fig. 5). Det er simpelt hen den samme trykplade, der anvendes 1702, 1714 og 1736.

Når alle disse indicier forenes med Terpager's afslutning på den korte omtale af byens historie i *Inscriptiones Ripenses* 1702, hvor det hedder, at udgivelsen af hans Ripæ Cimbricæ kan ventes inden længe, forekommer det sandsynligt, at illustrationsmaterialet for en stor dels vedkommende har foreligget færdigt 1702, eller måske tidligere endnu, når det påtænkes, at Hubert Schaten som nævnt døde 1697.

Naturligvis behøver illustrationsplanen for Ripæ Cimbricæ ikke på dette tidspunkt at have et omfang svarende til den 1736 fremlagte; men hvor meget det tidlige billedmateriale har omfattet kan kun skønsmæssigt anslåes, idet der ved nøjere betragtning af værkets kobberstik mere eller mindre klart kan afgrænses forskellige grupper af stik:

Således danner stikkene på siderne 21 (Ribe bys våben. Benyttet 1702), 72 (Domkirken Vor Frues våben), 304 (Kathoveddøren), 325 (Ivar Munk's ligsten), 334 (Kalkmaleriet af Maria med Barnet), 336 (Skt. Jørgens gruppen), 340 (Christoforus figuren), 348 (Borgertårnsprojektet. Signeret Hubert Schaten) og 369 (Katharinæ kirkes våben) samt appendix'ets illustration (Vinduesruden fra Ditlev Hansen's hus

(11)) en gruppe for sig; alle forsynede med ensartet stukne tekster. Stikkenes billedmæssige forskellighed må tilskrives kobberstikkerens tegnede og malede forlæg, og dermed de forskelligartede originaler, som disse gengiver. Eftersom Hubert Schaten's signatur forefindes på et af disse kobberstik, er det en nærliggende mulighed, at Schaten kan have udført dem alle efter Peder Storm's forlæg.

En anden, mere homogen gruppe af stik i Ripæ Cimbricæ udgør de otte møntgengivelser, der illustrerer afsnittet om byens møntvæsen side 694-705. Disse er alle udført af samme veltrænede hånd, og forekommer mere omhyggelige end den først omtalte gruppe af stik; men om kunstneren vides intet (12). Ligeledes af høj kvalitet, men også anonyme, er stikkene udført efter de dengang bevarede seglstamper side 431 (Skt. Knuds Gildets segl, som Terpager selv ejede), 592 (Ribe bys store og lille segl) samt 593 (Byens sekret). Hvorvidt disse to grupper af kobberstik hører med til det tidlige illustrationsmateriale kan næppe afgøres; ligesom der intet kan siges om det lille stik af Hospitallets segl (side 527) med duen til minde om Helligåndshuset.

Som tidligere nævnt er stikkene side 71 og 523 afklip af trykpladen for Resen's kobberstukne byplan, og også de to stik af benediktinerklosteret Skt. Nikolai's priors- og konventsegl side 413 har visse reseniansiske mindelser. Skønt stukket i kobber er illustrationerne nemlig udført i en streg, der mest af alt minder om de små træsnit udført til Resen's Atlas Danicus. At tro, at vi her står over for kopier efter et par ellers ukendte træsnit hørende til Resen's atlas, vil dog nok være at gå for vidt.

Endelig står tilbage endnu engang at nævne titelkobberet til Ripæ Cimbricæ, der ligeledes er usigneret, men faktisk oprindelig må have været vedføjet



Fig. 6. Forstørret udsnit af nederste venstre hjørne af titelkobberet i Ripæ Cimbricæ. Under rammestregen anes svage spor af en signatur eller anden tekst, som på et tidspunkt er blevet borttraderet fra trykpladens kant. Skulle der mon findes et eksemplar af kobberstikket, hvor teksten er bevaret?

kobberstikkerens navn eller lignende, idet der tydeligvis er spor efter en borttraderet tekst under den nedre rammestreg (se fig. 6).

Hermed er vi tilbage ved artiklens udgangspunkt, Resen's byplan af Ribe, og i forbindelse med illustreringen af Ripæ Cimbricæ, spørgsmålet om tidspunktet for trykpladens ituklipning, hvilket afslutningsvis skal berøres. Om kobberstikspladerne hedder det 1675 i Resen's testamente, at »Kiøbstederne ere alt i kaaber udstucken« (13), hvilket uden tvivl også indbefatter Ribe-pladen. Endnu 1690 vides denne trykplade at eksistere, da der dette år udarbejdes en liste over ialt 113 kobberplader i boet efter Resen's enke, og blandt disse findes som nr. 57 »Ripe« (14).

I modsætning hertil findes der til de såkaldte Resen's Billedatlas (15) en trykt *indholdsfortegnelse* – eller rettere »Orden Hvorefter Kaaberpladerne bør indbindis« –, hvor der ud for »Riber Plade« findes et †, hvad der må tolkes, som at trykpladen er forsvundet. Dateringen af denne trykte indholdsfortegnelse er usikker, men samhørende med 1677-udgaven af *titelbladet* til Atlas Danicus, kan den på ingen måde være, alene af den grund, at et par af kobberstikkene anført på indholdsfortegnelse er dateret 1679 (16).

Foruden 1677-udgaven findes endnu et titelblad til Atlas Danicus, nemlig til den af kobberstikkeren Johan Huusman foranstaltede udgave 1695 (17). Indholdsfortegnelsen, hvorpå Ribe-pladen anføres som ikke forefunden, kan udmærket tænkes at høre til denne udgave af kobberstikkene; og ydermere er der på

titelbladet hertil en henvisning til en form for indholdsangivelse, idet det efter opremsning af dele af indholdet i Atlas Danicus sammenfattende hedder: »Med videre som her inden betegnet forefindes« (18). Det er således ikke usandsynligt, at den trykte indholdsfortegnelse hører til 1695-udgaven af kobberstikkene.

Er denne antagelse korrekt må trykpladen med byplanen af Ribe være forsvundet mellem 1690, hvor pladen som sagt er nævnt i boopgørelsen efter Resen's enke, og 1695, hvor Johan Huusman lader kobberstikkene genudgive. Har vi mon her en rammedatering for den oprindelige tilrettelægning af billedmaterialet i Terpager's Ripæ Cimbricæ? 1690-1695!

Noter

1. Ib Rønne Kejlbø: To stykker af en mosaik! Mark og Montre 1976, p. 66-75.
Om den tidligste omtale af kobberpladerne se desuden Victor Hermansen: Antikvarer i det gamle Ribe. Fra Ribe Amt 1959, p. 625.
2. Aftryk af kobberpladerne findes gengivet i Mark og Montre 1976, p. 67.
3. Kobberstikkene, der findes aftrykt i Ripæ Cimbricæ p. 71 og 523, er ligeledes afbildet i Mark og Montre 1976, p. 74. Kejlbø antager sammesteds p. 75, at også gengivelsen af byens sekret (Ripæ Cimbricæ p. 593) skulle være et afklip af Resen-kobberstikket. Snarest er der dog i dette tilfælde tale om en nystukket gengivelse efter den bevarede seglstanpe.
4. Se fig. 1 samt pennetegningerne efter de såkaldte Resen's Billedatlas i Mark og Montre 1976, p. 68 og 69. Generelt eksisterer ikke forlæg for kobberstikkene i Resen's Atlas Danicus, og de tegnede udgaver af byplanerne, der findes i forskellig sammenhæng, er alle senere aftegninger uden værdi i forhold til de originale kobberstik. Kun for Ribe's vedkommende er aftegnin-

- gerne af vigtighed, da intet aftryk af den kobberstukne byplan er kendt.
5. Ib Rønne Kejlbo har i forbindelse med faksimileudgivelsen af Kobberstikkene fra Peder Hansen Resen Atlas Danicus 1677; København 1974, i en fyldig efterskrift redegjort for værkets tilblivelse og skæbne, og heri findes også en omfattende bibliografi.
 6. Laurids de Thurah: Den Danske Vitruvius, 3. del, udgivet af Hakon Lund; København 1967, p. 331.
 7. En anden Thurah-tilføjelse til det oprindelige Resen-materiale er en helsides tegning af Gunhildkorset, der findes indsat i Uldall-kopien. Jfr. herom Tage E. Christiansen's artikel »Gunhildkorset og Ribe Domkirke« i Fra Ribe Amt 1976, p. 135-42.
 8. Resen-træsnittet af Rådmandsstoben findes gengivet i Victor Hermansen's note 1 nævnte artikel, p. 621. Se desuden Mogens Bencard: Om Raadmandsstoben i Ribe. Arv og Eje 1963, p. 5-12.
 9. Prænumérationsindbydelsen findes indsat i et eksemplar af Ripæ Cimbricæ tilhørende Nationalmuseets 2. afdeling.
 10. Billedet, der var fra 1596, forestillede et udkast til en påtænkt ombygning af Borgertårnet til en samlet højde af 193 alen. Jfr. herom J. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse, bd. 2; Odder 1884, p. 531.
 11. Jfr. Kinch *ibid.*, p. 332ff.
 12. Også ved sammenligning med de kobberstukne tavler i f.eks. Museum Regium 1696 og 1710 og ligeledes andre numismatiske værker fra begyndelsen af 1700-tallet synes møntgengivelserne i Ripæ Cimbricæ af en standard, der ligger langt over det almindelige.
 13. Kejlbo *op. cit.* note 5, p. 9.
 14. *Ibid.*, p. 19f. Kobberpladerne indgik 1692 i Universitetsbiblioteket, hvor de opbevaredes indtil branden 1728 tilintetgjorde noget nær dem alle.
 15. *Ibid.*, p. 22f. Jfr. desuden Kejlbo i Mark og Montre 1976.
 16. Hvorvidt det på indholdsfortegnelsen anførte »Petri Resenii Kaaberstycke« er identisk med portrætstikket dateret 1684, eller der er tale om den tidligere udgave af Resen-portrættet fra 1674, kan ikke afgøres. 1684-stikket er udført af Hubert Schaten, mens 1674-udgaven er anonym. Hubert Schaten har ligeledes til Resen's atlas stukket et udateret portræt af Christian V.
 17. Kejlbo *op. cit.* note 5, p. 23f.
 18. *Ibid.*, p. 24.